

Bouwhistorisch onderzoek gemeente Groningen

BOUWHISTORISCHE DEELOPNAME

Adres	: Hofstraat 20
Status	: Beeldbepalend
Reden	: Ontpleisteren van de gangmuur
Periode	: december 2000
Onderzocht door	: Taco Tel en Henk Wierts
Auteur	: Taco Tel
Datum	: Groningen, 25-07-2001

Inleiding

De eigenaar van het pand Hofstraat 20 besloot in december het door vocht aangetaste pleisterwerk eraf te hakken teneinde nieuw pleisterwerk aan te kunnen brengen. Het kale muurwerk blijkt bouwsporen te bevatten die waarschijnlijk te maken hebben met de vroegere stadsmuur van Groningen. De gevonden bouwsporen zijn opgemeten en gefotografeerd.

Tijdens deze bouwhistorische verkenning is de aandacht uitgegaan naar de zichtbare bouwsporen in de gang en het bijzonder fraaie dubbelportaal met trap en trapkast. De overige ruimten zijn tijdens dit onderzoek buiten beschouwing gelaten.

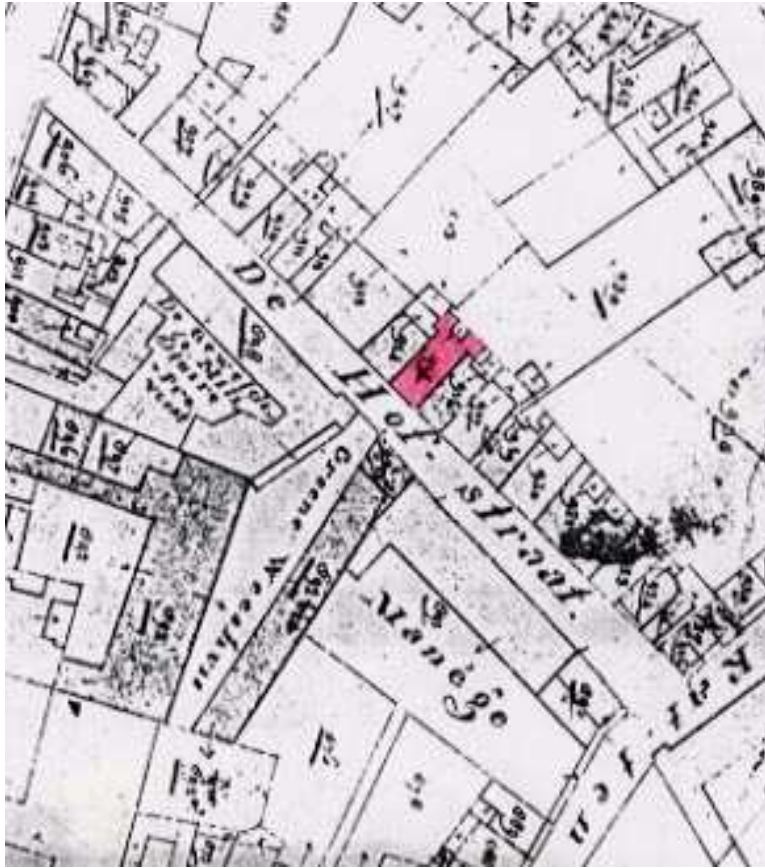
Stedenbouwkundige structuur

De Hofstraat ligt langs de buitenrand van de oude binnenstad, tussen de Oude Ebbingestraat en het Kattenhage. Langs deze straat lag de middeleeuwse stadsmuur van Groningen. De straat heette toen Achter de muur net als een groot deel van de straten vlak achter de ommuring. Eén straat heeft deze oude benaming gehouden. Op de kaart van Nicolaas Geelkercken uit 1616 is de Hofstraat met de daarlangs gelegen stadsmuur goed zichtbaar. De kaart toont eveneens de in aanbouw zijnde nieuwe verdedigingswerken. Het oppervlak van de stad werd bij die gelegenheid ongeveer verdubbeld. Toen deze nieuwe vestingwerken klaar waren verloor de oude stadsmuur zijn functie. Dit betekende echter niet de onmiddellijke sloop van het oude verdedigingsstelsel. Zo bleven een aantal van de stadpoorten tot in de 19de eeuw bestaan.

De middeleeuwse stadsmuur en verdedigingstorens zijn voor een deel tot op heden bewaard gebleven zonder dat dit vanaf de straat zichtbaar is. Dit komt doordat tegen of over de oude stadsmuur huizen werden gebouwd en sloop daardoor uitbleef.

Ook in de bebouwing ten oosten van de Hofstraat zijn restanten van de oude stadsmuur bewaard gebleven. Zo nu en dan zijn fragmenten zichtbaar wanneer er in een van de panden verbouwd wordt.

Op de kadastrakaart uit ca. 1828 staat het perceel ingetekend. Net als ook nu nog het geval is verbreedt het perceel zich rechts- en linksachter.

Kadastrale kaart van ca. 1828.

Structuur

Het pand Hofstraat 20 is een tweelaags pand met een kap dwars op de straat.

De benedenverdieping bestaat uit kamer en suite met rechts daarvan de entreehal met voordeur.

Achter de entreehal bevindt zich de trap naar de verdieping en, geheel rechts een lange gang naar achteren. De naast elkaar gelegen toegangen tot de trap en de gang hebben een rijk vormgegeven dubbelportaal uit het jaar 1689. Dit jaartal is in het midden van het portaal aangebracht.

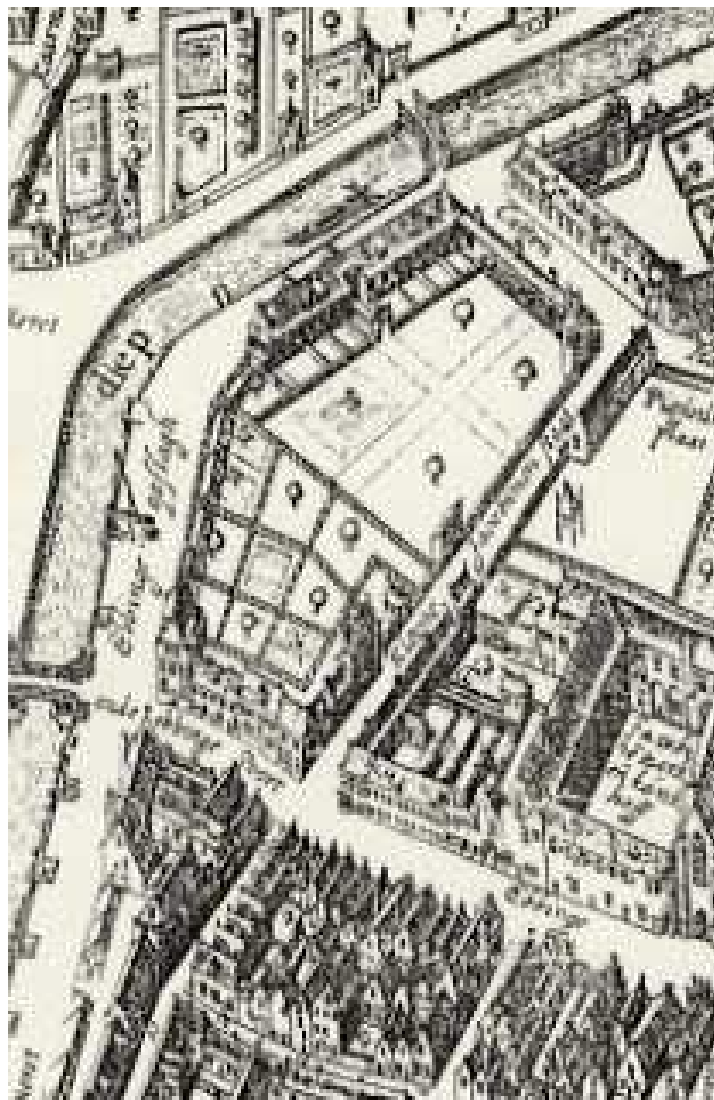
De gang bestaat uit twee gedeelten. Het korte voorste gedeelte bevindt zich onder de trap en is voorzien van een laag aangebracht houten tongwelf, daarachter bevindt zich een lange, iets naar achteren aflopende gang met een hoog plafond. Links in het voorste ganggedeelte onder het tongwelf bevindt zich de deur naar de kelderkast.

Omdat de rechter zijmuur 15 cm verspringt ligt het voorste gedeelte van de gang niet precies in het verlengde van het achterste gedeelte van de gang.

Bouwgeschiedenis

De geschiedenis van het pand Hofstraat 20 kon tijdens deze korte waarneming niet uitgebreid worden bestudeerd. Wel duidelijk is dat achter de vroeg 20ste-eeuwse voorgevel een veel ouder pand schuil gaat. De gevonden muurresten kunnen restanten zijn van de stadsmuur die hier heeft gelopen. Het baksteenformaat van deze muurresten wijst op een datering in de 15de of 16de eeuw.

De kaart van Haubois uit ca. 1634 laat zien dat er aan de noordkant van de Hofstraat, toen Kleine Jacobinenstraat geheten, nog maar weinig bebouwing was. Wel is de oude stadsmuur te zien met op de hoek met het Kattenhage de Tibbetoren waarvan belangrijke resten in de bebouwing bewaart zijn gebleven.

Kaart van Haubois uit ca. 1634.

Van het pand bestaan twee oude afbeeldingen die belangrijke informatie verschaffen over de oudste bebouwing op deze plaats. Het betreft een exterieur- en een interieurtekening, die zijn vervaardigd door bekende Groninger tekenaar, schilder en onderwijzer Jan Ensing (1819-1894)¹. Jan Ensing woonde in dit huis van 1842 tot 1893 dat destijds werd aangeduid als Hofstraat B 71.

De exterieurtekening is vervaardigd in 1882, van de interieurtekening is geen datum bekend maar deze is vermoedelijk in dezelfde tijd gemaakt. Deze tekeningen vertellen veel over de vroegere situatie voordat het pand aan het begin van de 20ste eeuw werd verbouwd en van een nieuwe gevel werd voorzien.

De exterieurtekening laat het toenmalige huis zien dat waarschijnlijk de eerste bebouwing was op deze plaats. De voorgevel bestond uit twee delen: links (aan de westzijde) een smalle tweelaagse 17de eeuwse trapgevel die rechts aansluit op een éénlaagse voorgevel met daarboven een zadeldak. De nok van het dak loopt evenwijdig aan de straat met in het midden een driehoekige verhoging. Kennelijk sluit het dak hier aan op een erachter gelegen bouwlichaam waarvan de nok haaks op de straat ligt en dat bovendien hoger is dan het bouwdeel aan de straat.

De nokken van de daken ter weerszijden van het pand liggen eveneens evenwijdig aan de straat. Deze bouwwijze is typerend voor huizen die langs de voormalige stadsmuur zijn gebouwd.

¹ Drs. J. Schuller tot Peursum-Meijer, *Jan Ensing, 1819-1894, tekenaar, schilder en onderwijzer te Groningen*, tentoonstelling 22 januari – 20 februari 1981, Universiteitsmuseum Groningen.

Hofstraat 20 getekend in 1882 door Jan Ensing.

Het afgebeelde trapgeveltje laat zien dat er sinds de bouw al de nodige wijzigingen hebben plaatsgevonden. Zo is alleen het originele ovale venster in de top nog intact en resteren van de overige 17de eeuwse vensters alleen de ontlastingsbogen met deels nog de natuurstenen architraven. Kenmerkend voor de 17de eeuw zijn verder de versierde muurankers waarvan de onderste rij doorloopt in het éénlaagse bouwdeel.

De interieurtekening laat het dubbelportaal uit 1689 zien. Mogelijk kwam dit dubbelportaal tijdens de bouw van het huis tot stand. De situatie op de tekening is in hoofdlijnen gelijk aan nu. Rechts is de lange gang te zien met vooraan het tongewelf. Ook de verspringing in de rechter muur is op de tekening goed waarneembaar. De deuren die zich momenteel in het dubbelportaal bevinden waren toen nog niet aangebracht.

Zoals gezegd kreeg het pand aan het begin van de 20ste eeuw een nieuwe voorgevel die twee bouwlagen hoog is en aan de bovenkant wordt afgesloten door een forse kroonlijst. De benedenzone van deze gevel heeft grotendeels dezelfde indeling als de gevel op de tekening uit 1882. De voordeur bevindt zich op dezelfde plaats met rechts daarvan een raam dat smaller is als de ramen ter linkerzijde. Links van de voordeur bevinden zich twee ramen die waarschijnlijk iets groter zijn dan de drie ramen die op de tekening staan afgebeeld.

De huidige gevel lijkt op het eerste gezicht minder breed te zijn. De kadasterkaart uit ca. 1828 laat zien dat het perceel sindsdien niet gewijzigd is zodat het wel om dezelfde gevelbreedte moet gaan.

Het dubbelportaal uit 1689 in het pand Hofstraat 20 getekend door Jan Ensing in ca. 1882.

Waarnemingen

Het muurwerk met bouwsporen

De verspringing in de rechter wand verdient bijzondere aandacht. Tijdens ons bezoek was het muurwerk hier kaalgehakt. De verspringing blijkt te bestaan uit een dwars gelegen, iets buiten de wand stekend stuk muurwerk, dat door lijkt te lopen in het buurpand (Hofstraat nr. 22). De muur is ook zichtbaar boven het tongewelf op de overgang naar de lange erachter gelegen gang. Dit muurwerk doet in de huidige indeling van het huis merkwaardig aan en zal daarom hebben behoord tot een ander ouder bouwwerk, wellicht de stadsmuur.

De bouwsporen die hier werden gevonden wijzen erop dat in deze oude muur een gat is gehakt om een doorgang te creëren naar de erachter gelegen gang. Dit is mogelijk uitgevoerd tijdens de bouw van het dubbelportaal in 1689. De verspringing laat doorgehakte stenen zien en boven het tongewelf bevindt zich een later ingebrachte ontlastingsboog die is gemetseld van kleinere stenen.

Dit dwars geplaatste muurwerk is steens dik en lijkt uit twee helften halfsteens werk te bestaan, die kennelijk weinig verband met elkaar hebben. De achterkant van dit muurwerk is recht, d.w.z. dat de stenen die ongelijk breed zijn aan deze kant gelijk liggen.. De stenen zijn rood van kleur met enkele gele stenen waarin zwarte laagjes te zien zijn. Het baksteenformaat is 28-29 x 13,5-15 x 7-7,5 cm De 10 lagenmaat is ca. 81 a 82 cm.

De koppenmaat van de ontlastingsboog is 9 a 10 cm en de stenen 4 a 4,5 cm dik. De onderkant van de boog is met witte tegeltjes afgewerkt, 12,5 cm in het vierkant. Over deze tegeltjes is later weer gepleisterd.

De gemetselde boog in de oude muur tussen het tongewelf en het hoge plafond van de gang.

Ook het muurwerk van de gang daarachter was aan de oostkant geheel kaalgehakt. Het baksteen formaat bedraagt ca. 27 x 13 x 5,5 a 6 cm. De 10 lagenmaat is 66 a 70 cm. Vermoedelijk gaat het om een halfsteens klampmuur. Deze muur en ook de vloer loopt naar achteren ongeveer 18 cm af. Dit duidt op een verzakking. Hierdoor is er een brede naad ontstaan met het oudere dwars geplaatste stuk muurwerk. Dit is opgevuld met brokken baksteen. De verzakking van het achterste ganggedeelte kan verklaard worden door de gracht die hier vroeger gelopen heeft.

De rechter muur (oostzijde) van het voorste gedeelte van de gang (met tongewelf) bleek, nadat het pleisterwerk eraf was gehakt, eveneens uit grote rode bakstenen te zijn opgemetseld. Dit muurwerk is slordig gemetseld in een rommelig verband waarin veel strekken voorkomen met af en toe een kop of brok steen. Waarschijnlijk gaat het hier om een muur gemetseld van hergebruikt materiaal. Enkele stenen zijn geel met zwarte laagjes. Het baksteenformaat is 29,5-30,0 x 14,0-17,0 x 7,0-7,5 cm. De koppenmaat loopt nogal uiteen. De 10-lagenmaat is 81-82 cm.

Het muurwerk aan de linkerkant van het voorste ganggedeelte was gedeeltelijk kaalgehakt. Dit muurwerk bleek voor een belangrijk deel uit 'geeltjes' te zijn gemetseld. Ook zijn in dit stuk muurwerk secundair verwerkte grotere rode bakstenen zichtbaar.

Het muurwerk op de verdieping aan de rechterkant (oost) laat een opmerkelijke boog zien (zie de tekening en de foto) Het ongeveer 10 cm terug liggende muurwerk onder de boog is zeer ongelijk en er is een horizontaal geplaatst ijzeren strip of profiel zichtbaar. De functie van dit ijzer is niet duidelijk.

De boog is mogelijk ontstaan doordat er een deel van het muurwerk is afgekapt om voldoende ruimte te krijgen voor de trap die daar in 1689 werd geplaatst. De boog begint namelijk precies in de hoek van de trap. Bovendien is het muurwerk onder de boog zeer ongelijk, hetgeen op hakwerk wijst.

Het houten dubbelportaal uit 1689

Het houten dubbelportaal trekt de bijzondere aandacht vanwege de rijke versiering. Drie pilasters met basementen en Corinthische kapitelen dragen een hoofdgestel. De beide buitenste pilasters zijn voor de helft zichtbaar, het is alsof de andere helft zich in het muurwerk bevindt.

Het hoofdgestel risaleert ter plaatse van de pilasters. Het fries is rijk versierd met acanthusbladeren en bloemetjes. In het midden van het fries is, in een cartouche, het jaartal 1689 aangebracht.

Midden boven de beide doorgangen is een engelenkopje aangebracht met vleugels eronder. De kroonlijst wordt gedragen door een serie rijk versierde consoles. De beide doorgangen met de later aangebrachte deuren hebben korbboogvormige openingen. In de zwikken van de bogen zijn acanthusbladeren aangebracht. Onder in de korboggen bevindt zich lijstwerk. Dit lijstwerk loopt door de gang in. Aan de achterkant bevindt zich links een eenvoudige pilaster ter plaatse van de verspringing op de overgang van het voorste naar het achterste ganggedeelte.

Detail van het dubbelportaal met het jaartal 1689.

Het dubbelportaal is momenteel wit geschilderd. Dit is echter niet de originele kleurafwerking. Daar waar de verf is beschadigd komt een bruine afwerking tevoorschijn. Dit is waarschijnlijk een houtimitatieschildering uit de 19de eeuw. Daaronder bevindt zich wellicht de originele beschildering. Mogelijk was het dubbelportaal in marmerimitatie geschilderd. Het dubbelportaal vertoont veel overeenkomsten met het dubbelportaal in het pand Guyotplein 3 dat in de jaren 70 of 80 van de 16de eeuw tot stand is gekomen. De hoofdopzet van het dubbelportaal Guyotplein 3 is gelijk aan die van Hofstraat 20. Ook hier drie pilasters met Corinthische kapitelen die een hoofdgestel dragen. De kapitelen zijn identiek aan die van Hofstraat 20. Het dubbelportaal van Guyotplein 3 geeft eveneens toegang tot een trap en een gang. Dit tongewelf is eveneens van hout. Het dubbelportaal in het pand Guyotplein 3 is echter veel minder rijk versierd.

Het is opmerkelijk dat het rijkst versierde dubbelportaal zich in het pand Hofstraat 20 bevindt omdat Guyotplein 3 een belangrijk pand is aan een voornaam plein. De Hofstraat daarentegen, is een straat met weinig aanzien, van oorsprong gelegen 'achter de muur'. Er zijn bovendien geen aanwijzingen dat het dubbelportaal uit een ander pand afkomstig is, vooral vanwege de bijbehorende trap en doorgang met tongewelf die waarschijnlijk voor deze plaats gemaakt is.

De trap met balustrade uit 1689

De onderste vijf treden van de trap achter het portaal bestaat uit een rechte steektrap die vervolgens overgaat in een spiltrap. Dit spiltrapgedeelte is 10 treden hoog. De laatste twee treden zijn weer een recht. Het spiltrapgedeelte maakt een bocht van 180 graden. Op de verdieping bevindt zich rond het trapgat een hek voorzien van gedraaide balusters. De trapspil wordt bekroond met een gedraaide knop. Trap en balustrade zijn waarschijnlijk tegelijk gemaakt met het dubbelportaal dus in 1689. Dergelijke balusters waren in die tijd gebruikelijk.

In de onderste drie treden van de trap zijn ventilatiegaten gemaakt die later zijn dichtgezet.

In de trapkast bevindt zich in de westwand de toegang tot de voormalige kelder. Deze toegang bevindt zich twee treden beneden het vloerniveau en is dichtgezet met metselwerk. Niet duidelijk is wat er nog rest van de kelder.

De zijwand van de muur voor de (voormalige) kelder (noord) is met groene en geelrode plavuizen afgewerkt.

Conclusie en aanbevelingen

De oorspronkelijke functie van de gevonden oude muurresten is niet direct duidelijk. Het ligt het meest voor de hand om te veronderstellen dat we hier te maken hebben met restanten van de oude stadsmuur. Het muurwerk is te dun (één steens) om de stadsmuur zelf te zijn, maar wellicht betreft het hier een fragment van een gedeeltelijk afgebroken stadsmuur of een muurtoren. Verder onderzoek in de naastgelegen panden kan hierover wellicht meer duidelijkheid verschaffen.

Het dubbelportaal uit 1689 is bijzonder rijk vormgegeven. De trap met de fraai gedraaide balusters behoort bij dit portaal evenals het tongewelf achter de rechter doorgang. Waarom zich in dit huis zo'n mooi ensemble bevindt is niet duidelijk. Gezien de plaats in de stad is het niet logisch hier een dubbelportaal aan te treffen dat zelfs nog mooier is als bijvoorbeeld het dubbelportaal in het voorname pand Guyotplein 3. Nader onderzoek naar de bewoningsgeschiedenis is daarom aan te bevelen. Wellicht wordt de aanwezigheid van het fraaie dubbelportaal verklaart als achterhaald wordt wie de eigenaar van het pand was rond 1689.

Waardstelling

Het pand is van belang in de stedenbouwkundige structuur en maakt daar een herkenbaar onderdeel van uit. De bebouwing die gedeeltelijk langs en over de oude stadsmuur tot stand is gekomen vormt een belangrijke herinnering aan de stedenbouwkundige ontwikkeling van de stad Groningen.

De voorgevel uit het begin van de 20ste eeuw is gaaf bewaard gebleven en daarom van belang.

Het rijk versierde dubbelportaal uit 1689 met de daarachter gelegen gang, tongewelf en trap is van uitzonderlijk groot belang als zeldzaam voorbeeld van 17de-eeuwse interieurarchitectuur in een opmerkelijk rijke vormgeving.

Het pand is momenteel niet beschermd als gemeentelijk of rijksmonument. Het in het pand aanwezige dubbelportaal met de daarachter gelegen trap en ganggedeelte met tongewelf maken bescherming zondermeer noodzakelijk. Plaatsing op de gemeentelijke of rijksmonumentenlijst is daarom aan te bevelen.

Bijlagen

- Uittreksel uit het bouwdoossier
- Opmetingstekening

Uittreksel uit het bouwdoossier

Adres : **Hofstraat 20**
D.I.V. bezoek : 19-12-2000
Bouwdoossiernummer : **B 13954**

1929

Aansluiting op het gemeentelijk riool.

1935

De eigenaar is J. Olthoff (Binnen Damsterdiep 48 te Groningen). Het pand fungeert als kapperszaak met woning. Er wordt een vergunning verleend voor het maken van twee slaapkamers op de zolder met een beschoten kap van hout met regelwerk. De bouwkosten bedragen f400,-. Het werk wordt in 1935 voltooid.

1965

De gemeente verstuurt een aanschrijven in verband met geconstateerde gebreken: de dakgoot aan de voorzijde is niet waterdicht en enkele pannen liggen los. De eigenaar wordt verzocht deze gebreken binnen een termijn van drie weken te herstellen.

1980

In dit jaar wordt een bouwvergunning verleend, maar in het bouwdoossier is alleen een voltooiingsverklaring aanwezig, zonder vermelding van de aard van de werkzaamheden.